© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

O‘ZBEK TILSHUNOSLIK DISKURSIDA METADISKURS HODISASINING NAZARIY VA EPISTEMOLOGIK TALQINI

Kurbanova Shoxidaxon Alijon qizi
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
Kokand University Andijon filiali
Andijon, O‘zbekiston

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek tilshunoslik diskursida metadiskurs hodisasining nazariy mohiyati, funksional tasnifi va epistemologik ahamiyati tahlil qilinadi. Metadiskurs ilmiy matnning ichki tashkiloti, muallif pozitsiyasining ifodalanishi hamda o‘quvchi bilan intellektual muloqot mexanizmini ta’minlovchi lingvistik vositalar majmui sifatida talqin etiladi. Tadqiqot natijasida metadiskursning tashkiliy, baholovchi va interaktiv qatlamlari aniqlanib, ularning ilmiy bilimni modellashtirishdagi o‘rni asoslanadi. Shuningdek, metadiskurs vositalarining ilmiy ishonchlilik, argumentativ izchillik va epistemik pozitsiyani belgilashdagi roli ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: metadiskurs, ilmiy diskurs, epistemologiya, muallif pozitsiyasi, interaktivlik, tashkiliy vositalar, baholovchi birliklar, argumentatsiya…

KIRISH

Ilmiy matn faqat faktlar majmui emas. U ma’lum bir mantiqiy tuzilma asosida quriladi, dalillar muayyan tartibda joylashtiriladi va muallif o‘z pozitsiyasini turli darajada ochiq yoki bilvosita ifodalaydi. Ana shu jarayonni ta’minlovchi vositalar metadiskurs deb ataladi [1].

Metadiskurs ilmiy nutqda ikki asosiy vazifani bajaradi. U matnning ichki kompozitsiyasini boshqaradi va muallifning bilimga munosabatini ifodalaydi. Natijada ilmiy matn obyektiv axborot uzatishdan tashqari, epistemik mas’uliyatni ham aks ettiradi [2].

O‘zbek tilshunosligida metadiskurs masalasi asosan diskursiv va pragmatik tadqiqotlar doirasida ko‘rib chiqilgan. Strukturaviy yondashuv tilning ichki tizimini markazga qo‘ygan bo‘lsa, zamonaviy bosqich ilmiy nutqning kommunikativ va interaktiv xususiyatlarini ham e’tirof etadi. Shu sababli metadiskursni o‘rganish ilmiy tafakkurning lisoniy mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi o‘zbek ilmiy diskursida metadiskurs vositalarining funksional tabiatini aniqlash va ularning epistemologik ahamiyatini asoslashdan iborat.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot diskursiv tahlil metodiga tayangan holda amalga oshirildi. Tadqiqotning nazariy asosi ilmiy diskurs va metadiskursga oid konseptual qarashlarga tayanadi [1]. Empirik material sifatida o‘zbek tilshunosligiga oid ilmiy maqolalar, monografiyalar va dissertatsiya matnlari tanlab olindi. Tanlov jarayonida matnlarning ilmiy uslubga mansubligi, argumentativ tuzilmasi va nazariy yuklamasi hisobga olindi.

Metadiskurs vositalarini aniqlash jarayonida semantik va funksional mezonlar asos qilib olindi. Semantik mezon birliklarning mazmuniy yuklamasini aniqlashga qaratildi. Funksional mezon esa, ularning matndagi vazifasini belgilashga xizmat qildi. Tahlil davomida metadiskurs birliklari matnni tashkil etuvchi, epistemik munosabatni ifodalovchi hamda interaktiv muloqotni ta’minlovchi guruhlarga ajratildi [2].

Tadqiqot jarayonida har bir birlikning matndagi joylashuvi, mantiqiy bog‘lanishlarni mustahkamlashdagi roli va muallif pozitsiyasini ifodalash darajasi kuzatildi. Shuningdek, epistemik

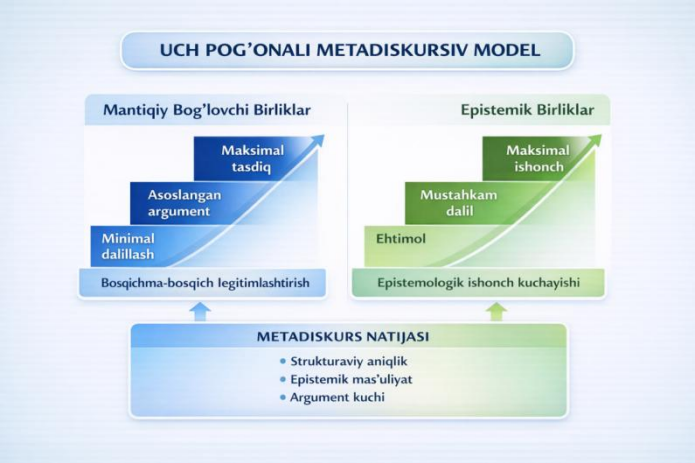
© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

birliklarning qo‘llanish chastotasi va kontekstual vazifasi statistik kuzatuv asosida tahlil qilindi. Bu jarayon metadiskurs vositalarining ilmiy argumentatsiyadagi ulushini aniqlash imkonini berdi.

Metodologik yondashuv integrativ xarakterga ega bo‘lib, lingvistik kuzatuv, diskursiv interpretatsiya va qiyosiy tahlil elementlarini birlashtirdi. Natijada metadiskurs hodisasining strukturaviy va epistemologik xususiyatlarini kompleks tarzda baholash imkoniyati yaratildi [3].

NATIJALAR

Olib borilgan tahlil natijalari o‘zbek tilshunoslik diskursida metadiskurs vositalari faol va tizimli xarakter kasb etganini ko‘rsatdi. Ilmiy matnlarda mazmuniy qatlam bilan bir qatorda, fikrni tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi maxsus birliklar muntazam qo‘llanadi. Ushbu birliklar matnning ichki kompozitsiyasini boshqaradi, dalillar o‘rtasidagi mantiqiy aloqani mustahkamlaydi hamda argumentativ izchillikni ta’minlaydi. Demak, natijada, shunday qilib, xulosa qilish mumkinki kabi konstruktsiyalar ilmiy fikrning bosqichma bosqich rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi va matnning struktural yaxlitligini shakllantiradi [1].



1-rasm. Uch pog’onali metadiskursiv model

Metadiskurs ilmiy matn ichidagi boshqaruvchi vositalar tizimidir. U matnning qanday qurilishini ko‘rsatadi va fikrning yo‘nalishini tartibga soladi [1]. Ilmiy bayonda dalillar tartibli joylashtirilganda o‘quvchi ularni tezroq anglaydi. Mantiqiy bog‘lovchi birliklar aynan shu vazifani bajaradi va argumentatsiya izchilligini ta’minlaydi [1]. Natijada matn strukturaviy jihatdan yaxlit va tushunarli ko‘rinadi.

Epistemik birliklar muallifning dalilga munosabatini bildiradi. Muallif o‘z fikriga to‘liq ishonayotganini yoki ehtiyotkorona yondashayotganini til orqali ifodalaydi. Ehtimol yoki ko‘rinadiki kabi birliklar ehtiyotkorlikni bildiradi. Shubhasiz yoki aniq aytish mumkinki kabi birliklar esa qat’iylikni ko‘rsatadi. Bu vositalar ilmiy halollik va epistemik mas’uliyatni shakllantiradi [2].

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, qat’iylik bildiruvchi birliklar ko‘proq yakuniy xulosalarda qo‘llanadi, ehtimollik bildiruvchi birliklar esa talqin bosqichida faolroq ishlatiladi. Bu ilmiy ehtiyotkorlikning belgisi sifatida baholanadi [3]. Metadiskurs vositalari mavjud bo‘lgan matnlar aniqroq va ishonchliroq ko‘rinadi. Shu bilan birga, bunday birliklar ortiqcha qo‘llansa, matn subyektivlashishi mumkin [2].

Umuman olganda, metadiskurs ilmiy matnning izchilligini ta’minlaydi, muallifning epistemik pozitsiyasini ko‘rsatadi va argumentatsiyani boshqaradi. Ilmiy nutqning sifati ko‘p jihatdan ana shu vositalarning me’yoriy

Shuningdek, interaktiv birliklar ilmiy nutqning dialogik xarakterini kuchaytiradi. E’tibor qaratamiz, ko‘rib chiqamiz, ta’kidlash joizki kabi vositalar o‘quvchini fikr yuritish jarayoniga jalb etadi va matnni bir tomonlama bayondan intellektual muloqot shakliga olib chiqadi [3]. Bunday konstruktsiyalar ilmiy matnda subyektlararo munosabatni shakllantiradi va o‘quvchining faolligini oshiradi.

Kuzatishlar metadiskurs vositalarining mavjudligi ilmiy matnning tushunarliligini oshirishi, dalillarning izchil taqdim etilishini ta’minlashi va ishonchlilik darajasini kuchaytirishini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, ortiqcha epistemik birliklar matnni subyektivlashtirishi mumkinligi ham aniqlandi.

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

Juda ko‘p baholovchi konstruktsiyalar ilmiy obyektivlikni susaytiradi va argumentativ aniqlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Umumiy natija shuni tasdiqlaydiki, metadiskurs vositalari o‘zbek tilshunoslik diskursida ilmiy matnning mantiqiy tashkiloti, epistemik baholash tizimi va kommunikativ yo‘naltirilganligini ta’minlovchi muhim lingvistik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning me’yoriy va muvozanatli qo‘llanishi ilmiy nutqning sifat ko‘rsatkichlarini belgilaydi hamda argumentatsiyaning samaradorligini oshiradi.

MUHOKAMA

Metadiskurs ilmiy bilish jarayonining lisoniy mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Ilmiy matnda dalilning qanday taqdim etilishi, qanday asoslanishi va qanday umumlashtirilishi muallifning epistemik strategiyasini ochib beradi. Faktning o‘zi yetarli emas, uni ifodalash usuli ham ilmiy ishonchlilikka ta’sir ko‘rsatadi. Shu ma’noda metadiskurs vositalari bilimni shakllantirish va legitimlashtirish jarayonida faol ishtirok etadi [2]. Dalil qat’iy ohangda beriladimi yoki ehtimollik bilan talqin qilinadimi degan masala metadiskurs orqali aniqlanadi. Bu holat ilmiy matnning mantiqiy kuchini belgilaydi.

O‘zbek ilmiy diskursida metadiskurs vositalarining kuchayishi ilmiy tafakkurning kommunikativ tabiatini yanada ochiq namoyon qilmoqda. Ilmiy matn tobora yopiq struktur bayondan argumentativ maydonga aylanmoqda. Muallif o‘z pozitsiyasini yashirmaydi, balki baholash, aniqlashtirish va yo‘naltirish vositalari orqali ochiq ifodalaydi. Bu jarayon ilmiy muloqotning interaktiv xususiyatini kuchaytiradi va o‘quvchini passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi [1].

Metadiskursni yetarli darajada qo‘llash matnning mantiqiy aniqligini ta’minlaydi. Mantiqiy bog‘lovchi birliklar fikrning uzviy rivojlanishini mustahkamlaydi, epistemik birliklar esa dalilning ishonchlilik darajasini belgilaydi. Natijada ilmiy nutq izchil va aniq ko‘rinishga ega bo‘ladi. Biroq ortiqcha baholovchi birliklar ilmiy obyektivlikni susaytirishi mumkin. Juda ko‘p subyektiv ohang matnni normativ ilmiy uslubdan chetlashtiradi. Shu sababli me’yoriy muvozanat ilmiy matnning sifat ko‘rsatkichi sifatida qaraladi [3].

Metadiskursning mavjudligi ilmiy tafakkurning ochiqligi va mas’uliyatini bildiradi. Muallif o‘z bilimini qanday taqdim etayotganini anglagan holda, o‘quvchiga yo‘naltirilgan strategiyani tanlaydi. Bu esa ilmiy kommunikatsiyaning samaradorligini oshiradi. Shunday qilib, metadiskurs o‘zbek tilshunoslik diskursida ilmiy uslubning ajralmas komponenti sifatida baholanadi va u ilmiy bilishning til orqali amalga oshish mexanizmini ifodalaydi.

Metadiskurs o‘zbek tilshunoslik diskursida ilmiy matnni tashkil etuvchi muhim lingvistik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. U mazmuniy qatlamdan tashqari, matnning ichki tuzilishini, mantiqiy rivojlanish yo‘nalishini va dalillarning izchilligini boshqaradi. Metadiskurs vositalari orqali muallif o‘z epistemologik pozitsiyasini ochiq yoki bilvosita ifodalaydi, dalilning ishonchlilik darajasini belgilaydi hamda umumlashtirish mezonini ko‘rsatadi [1].

Ilmiy nutqda metadiskursning mavjudligi argumentatsiyaning aniqligi va ishonchliligini ta’minlaydi. Mantiqiy bog‘lovchi birliklar matnni strukturaviy jihatdan yaxlit qiladi, epistemik vositalar esa dalilning qat’iylik yoki ehtimollik ko‘rsatkichini belgilaydi. Interaktiv birliklar ilmiy muloqotni faollashtiradi va o‘quvchini fikr jarayoniga jalb etadi [2].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, metadiskurs vositalari ilmiy tafakkurning lisoniy ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi. Ular orqali ilmiy bilim shakllanadi, asoslanadi va legitimlashtiriladi. Shu sababli metadiskursni ilmiy uslubning ajralmas komponenti sifatida baholash mumkin. Uning me’yoriy va muvozanatli qo‘llanishi ilmiy matnning sifat ko‘rsatkichini belgilaydi hamda o‘zbek ilmiy diskursining argumentativ salohiyatini kuchaytiradi [3].

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hyland K. Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing. London: Continuum, 2005. P. 37–45.
2. van Dijk T.A. Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. P. 62–78.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва: Гнозис, 2002. С. 112–126.
4. Fairclough N. Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press, 1992. P. 71–83.
5. Swales J. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. P. 140–158.
6. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. London: Longman, 1976. P. 266–292.
7. Rahimov G‘.H. Ilmiy nutq va uning lingvistik xususiyatlari. Toshkent: Fan, 2010. B. 54–68.
8. Safarov Sh. Pragmalingvistika. Toshkent: Universitet, 2008. B. 132–147.